

עידן המועדים

הלכות בין-המיצרים ותשעה באב (תשע"ב)

על פי פסקי: השולחן ערוך, רמ"א, משנה ברורה, מן הראש"ל רבינו עובדיה יוסף שליט"א ועוד

נכתב ונערך על ידי הרב עידן בן-אפרים שליט"א (02-5324067)

השנה, י"ז עקמו וי' באב חלים בשבת והצום נדחה ליום א', וארבע ק' לאתרוגה לפני 14 שנה בשנת תשנ"ח, ובעשור זה יחול כן גם בשנים: תשע"ה, תשע"ז, תשע"ח, תשע"ט.

צום י"ז תמוז (דחוי) ☪☪

א. חמשה דברים אירעו לאבותינו ב"ז בתמוז: נשתברו הלוחות, בוטל התמיד (בבית ראשון), הובקעה העיר (בבית שני, שנת 3828 לבריאת העולם), שרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל (תענית כו.). ומצוות עשה מדברי נביאים להתענות ביום זה (זכריה ח, יט.).

והשנה, בהיות ויום י"ז בתמוז חל בשבת, נדחית התענית ליום ראשון י"ח בתמוז, לפי שאין מתענים בשבת (ש"ע תקנ"ג, וכל אדם, איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, חייבים להתענות, בין אם הצום חל בזמנו, או נדחה למחרתו כבשנה זו. [ואף הנוהגים אבילות בשבת בדברים שבצינעא בט' באב שנדחה (כדלהלן בסעיף יז), מותרים בכל בשבת זו (אשל אברהם מבוססאטש שם) וכן מותר לברך "שהחיינו" (קלד"ג). - והמניעה משמיעת כלי נגינה וברכת "שהחיינו", וכן מנושואין לבני אשכנז, חלה כבר ממוצ"ש (אגרות משה א"ח א. ס"ט קסח)].

ב. תנאי קודם התענית - תחילת התענית בעלות השחר (שעה 4:08). ומכל מקום, אם הלך לישון בליל י"ח בתמוז שינת קבע, וקם משינתו קודם עלות השחר, אסור לו לאכול ולשתות. אבל אם קודם שהלך לישון עשה תנאי שבדעתו לאכול ולשתות קודם עלות השחר, רשאי לאכול ולשתות (והאשכנזים מקילים לשתות אף בלא תנאי, אבל לכתחילה יעשו תנאי) (ש"ע רמ"א תקסד, א ומ"ב שם). וסיום התענית בצאת-הכוכבים (שעה 8:14, כ-20 דקות לאחר השקיעה). - ואם שכח ואכל ביום התענית, אינו יכול לפטור עצמו, אלא חייב להפסיק מיד את אכילתו ולצום (ש"ע תקסח, א; מ"ב תקמט, ג).

ג. הפטורים מהתענית - חולה אף שאין בו סכנה, וכן זקן מופלג שהוא תשוש כח, פטורים מתענית זו ואינם רשאים להחמיר על עצמם (כה נס וסח). וכמובן שילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מהתענית (אפילו תענית שעות), ומכל מקום יש למנוע מהם לאכול ממתקים ושאר תפנוקים (סו) [וקטן שנעשה בר-מצוה ביום י"ח תמוז, טוב שיתענה, אלא אם כן הוא חלוש (עי' סח)]. - וחתן וכלה בתוך שבעת ימי המשטה, אינם רשאים לצום בתענית דחווה (יחיד"ג, ז).

ד. מעוברות ומניקות - אשה בהריון, עד סוף החודש השלישי, חייבת להתענות (עי' ש"ע תקנד, ה ותקנ, א ומ"ב שם, ג), ומכל מקום אם ההריון אינו תקין או שסובלת מהקאות, מיחושים או חולשה רבה, הרי היא פטורה. ומתחילת החודש הרביעי ואילך, בכל אופן היא פטורה (מ"ב שם; נט). - יולדת (או אפילו אשה שעברה הפלה לאחר 40 יום מהריונה (שם)) פטורה מלהתענות תוך שלושים יום מהלידה (ש"ע ש"ע שם, ו; קס). - ואשה שמניקה בפועל (אפילו מעט (אור לציון ג, רט)), פטורה מהתענית. ואם פסקה מלהניק (אפילו תוך כ"ד חודש מהלידה) ומרגישה שהיא מסוגלת להתענות, תתענה (אף השנה שהצום דחוי (ש"ע מעין אומד ג, קלד). ואם באמצע התענית מרגישה חולשה וצער, תאכל, אך אם מרגישה חולשה יתירה, הרי היא פטורה מהתענית (נ וסב).

מנהגי בין-המיצרים ☪☪

ה. הימים שבין צום שבעה עשר בתמוז לבין צום תשעה באב, נקראים ימי "בין-המיצרים", שבימים אלו נכנסו האויבים לירושלים ופרעו פרעות בישראל, עד יום תשעה באב שבו החריבו את בית המקדש. ולכן בימים אלו אנו נוהגים במנהגי אבילות

שונים לציון הצער על חורבן בית המקדש, ונושאים עימנו את האמונה הלוהטת בגאולה שתבוא במהרה. נאמר בנביא: "שִׁמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׁוּ אֶתָּה מְשׁוּשׁ כָּל הַמְתְּאָפְלִים עֲלֶיהָ", ודרשו חז"ל (תענית ל): כל המתאבל על ירושלים - זוכה ורואה בשמחה, ושאינו מתאבל על ירושלים - אינו רואה בשמחה. ולכן יש לכל אחד להיזהר בהלכות אלו בימי בין-המיצרים.

ו. ברכת שחיינו - טוב ליזהר שלא לברך ברכת שחיינו על פרי חדש או על בגד חדש בימים אלו (ש"ע תקנא, יז), שהיאך יאמר "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", והם ימי צרה ופורענות לעם ישראל (עי' מ"ב שם, צח), וממילא לא יאכל הפרי החדש ולא ילבש הבגד החדש (שם, צט). ובגדים שאינם חשובים כל כך שאין מברכים עליהם שהחיינו, כגון גרביים ונעליים חדשות וכיוצא בהם, בודאי מותר לקנותם וללובשם עד ראש חודש אב (שם, מה).

אבל בשבתות מותר מן הדין לברך שהחיינו (מ"ב שם, צח; קכט) (גם ב"ז בתמוז שחל השנה בשבת (קלד), ומראש חודש אב נכון להחמיר שלא ללוש בגד חדש אף בשבת (עי' רמ"א שם, ו; מ"ב, מה; קלד)). וילדים קטנים מותרים לברך שהחיינו (אפילו שיש להם הבנה בענייני הימים האלה) (קלז), והוא הדין אשה מעוברת שרואה פרי חדש ומתאוה לו, או אדם שיש לו קצת חולי (קלח). וכן אבי הבן מברך שהחיינו על המילה או על פדיון הבן (ש"ע שם; קלה).

ז. ריקודים - אסור לרקוד בימי בין-המיצרים אפילו ללא כלי נגינה (וריקודים מעורבים אסורים כל השנה) (מ"ב תקנא, סז; קמט).

ח. שירים - יש להימנע מלשמוע שירי קודש המלווים בכלי נגינה אפילו דרך הטייפ או הרדיו, ומיהו בשמחת מצוה הדבר מותר (כגון שמחת חתן וכלה, מילה, פדיון הבן, בר מצוה בזמנה, סיום מסכת (קנא). אך לא בסעודת אירוסין וחונכת בית). ושירה בפה בלבד, מותרת (קנא).

ט. תיקון חצות - מנהג טוב וכשר מאוד לכל בעל נפש, לשבת באבילות בכל ימי בין המיצרים אחר חצות היום (שעה 12:45) ולבכות בכיה ממש על חורבן בית המקדש, ודבר זה עושה תועלת גדולה בנפש האדם (לשון האר"י בשער הכוונות דפ"ט רע"ג). והיינו באמירת "תיקון רחל", שבו יש פסוקים של בכי וצער על חורבן בית המקדש (קכח) [ויכול לאומרו עד זמן מנחה קטנה, שעה 4:55 אחה"צ (ש"ע מעשה אליהו מני סימן שית, וכ"נ במל"ח ט, ז)] (מלבד בערב שבת, ערב ראש חודש ויום ראש חודש אב, שכיון שאין אומרים בהם תחנון, אין אומרים "תיקון רחל". והוא הדין לאבי הבן, הסנדק והמוהל (קכט)).

וזאת מלבד מה שיש נוהגים לומר תיקון חצות בכל ימות השנה בחצות לילה, ותבוא עליהם ברכה (קכח), וכן ראוי לנהוג אף לתלמידי חכמים (הליכות עולם א, מח), וכל שכן בלילות של בין המיצרים שצריך להוסיף בבכיה (שער הכוונות שם). ואף הנשים שייכות באמירת תיקון חצות (הליכות עולם שם).

ראש חודש אב ☪☪

י. משא זמתן של שמחה - משנכנס אב ממעטים בשמחה (תענית כט; ש"ע תקנא, א), ולכן מראש חודש ועד התענית ממעטים במשא זמתן של שמחה (ש"ע תקנא, ג ב"י ומ"ב יא), כגון להימנע מלקנות כלים או תכשיטים מכסף וזהב או קניית צרכי חופה (מ"ב שם; קסז). אבל מותר לקנות רהיטים חדשים הנחוצים לו, וכל שכן שמותר לקנות ספרי קודש (קסח). ומותר לקנות מכונית חדשה, אם יש לו צורך בה לפרנסתו, אבל בלאו הכי אסור (ובכל ה"ל, אם יש חשש שיתיקרו לאחר מכן, מותר לקנות, מפני שהוא דבר האבד) (קסז).

* הבהרה: סתם ציון שבדברינו, הכוונה לעמוד שבספר חזון עובדיה, ד' תעניות. שו"ע=שולחן ערוך. מ"ב=משנה ברורה. כה"ח=כף החיים. אורל"צ=אור לציון.

יום שבת – ט' אב

טז. דחוי חצום/תפילה/קידוש – השנה, בהיות ויום ט' באב חל בשבת, נדחת התענית ליום ראשון י' באב, לפי שאין מתענים בשבת (ש"ע תקנ"ג, א). לכבוד שבת לובשים בגדי שבת כרגיל, גם בשנה זו (ע"י מ"ב תקנ"א, ו) [והאשכנזים נוהגים כ"ל בסעיף הקודם]. סדר התפילות בשבת הוא כרגיל בשאר שבתות השנה, ובסדר הקידוש אומרים "שלוש עליכם", ושרים זמירות שבת.

יז. עינויים בשבת – כשחל תשעה באב בשבת מותרים בכל העינויים (ש"ע תקנ"ד, יט). והנמנע מאכילת בשר משום אבילות, עבירה היא בידו (מ"ב תקנ"ב, כג). וכן מותר ללמוד תורה (ע"י רמ"א תקנ"ג, ב ומ"ב ט"ז; רמח"מ) ולטייל בשוק במשך כל היום (אור"ח צ"כ, יח; וע"י שלג הערה ד). [והאשכנזים נוהגים לאסור תשמיש כדין דברים שבצינעא (רמ"א תקנ"ד, יט), ומתירים במקום מצוה (מ"ב שם, מ. וע"י גם כ"ה"פ ט"ז). ולמנהגם יש שכתבו לאסור גם רחיצת ידיים במים חמים (ע"י מ"ב תקנ"ד, לט. ובכ"ה"פ שם, פ"ו הביא מנה"ש להתיר), ויש שכתב שאין לטייל בשבת זו במשך כל היום, אף שהתענית דחוייה למחר (שע"ת ס"ט תקנ"ג מברכ"י. והמ"ב לא הביאו)].

יח. מנחה מוקדמת/"צידקתך" – בשבת אחר-הצהרים יש לקיים תפילת מנחה בשעה מוקדמת, על מנת שתהא שהות לציבור לסעוד בנחת סעודה שלישית (שהיא הסעודה מפסקת), ולסיימה קודם שקיעת החמה. ואין אומרים "צידקתך" במנחה (ש"ע תקנ"ט, א), לפי שתשעה באב נקרא "מועד" (מ"ב שם, א).

יט. סעודה שלישית – בסעודה מפסקת לא קיימות ההגבלות ששייכות בשאר שנים, ולכן יושבים כרגיל על כסאות ואין חולצים הנעלים, ויושב יחד עם בני ביתו, ואם היו שם שלושה חייבים בזימון (מ"ב תקנ"ב, כג). ואוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו (ש"ע שם, י). אף שאינו רגיל כן בשאר שבתות השנה ומרבה באכילתו מפני התענית. ומותר לשיר שירי שבת ולומר דברי תורה בסעודה. וינהג כמנהגו בכל שבת (ע"י מ"ב כג; ברכ"י תקנ"ג, ד; אור"ח צ"כ, כה, ד).

כ. כדורים לחקלת חצום – מותר ליטול כדורים המיועדים להקלת חצום (ש"ע יב"ע אומר ט, נד) ומן הדין יש להתיר לבולעם אף בשבת (ע"י לוי"ט חן אות פ"ט; בעל שבט הקהתי בספר אורח כהלכה א, תקל"ז) ולא יאמר שעושה כן להקלת חצום.

כא. סיום הסעודה/תחילת אבילות – צריכים להפסיק לאכול ולשתות כמה דקות קודם שקיעת החמה (שעה 7:41, וידיח פ"ו ויבריש את שיניו) (רמ"א תקנ"ב, י). וכן אסורים ברחיצה וסיכה (כיון שבשקיעה נכנסים לספק לילה של חצום). ואולם אין לחלוץ את נעלי העור, להחליף בגדי שבת בבגדי חול ולשבת על הארץ מיד בזמן השקיעה של צאת-השבת (כי אין לנהוג מעשה אבילות כל זמן שלא יצאה השבת), אלא כעבור 20 דקות מזמן השקיעה (שעה 8:01) שאז הוא לילה ודאי יאמרו "ברוך המבדיל בין קודש לחול" (רמ"א תקנ"ג, ב) ואז יחלצו הנעלים ויחליפו את בגדי-השבת לבגדי-חול (שלבשו אותם מבעוד מועד לאחר הכיבוס). כמו כן מזמן השקיעה יש לעסוק בתורה בדברים הרעים, כגון בהלכות הנצרכות לתענית. ויש לקבוע את תפילת ערבית במוצאי שבת כרבע שעה ויותר מצאת-השבת, כדי שתהא שהות לציבור להתכונן כראוי ולהגיע בזמן מבלי לפגוע בקדושת השבת (ע"י שלח).

כב. איסור חנכה – יש לזהר שלא להכין מאומה מיום השבת ליום חול, ולכן אין לסדר את בית-הכנסת בשבת על מנת להכינו לתפילות בהסרת ספסלים, פריסת מחצלאות וכרים, הסרת הפרוכת, סידור ספרי הקינות וכדומה (של"ג). ונכון שהגבאים יכינו כבר מערב שבת את הדרוש למוצאי שבת (קנינות, כרים וכדומה).

כג. הבדלה – בהיות ומיד עם צאת שבת חל חצום, אי אפשר לעשות הבדלה על הכוס, ויש לנהוג כדלהלן:

1) אנשים בריאים – אנשים בריאים עצמים, אין מבדילים על הכוס, ואין מברכים על הבשמים (ש"ע תקנ"ו) לפי שיש בהם תענוג להשיב את הנפש, אלא אומרים בתפילת ערבית "אתה חוננתנו" (ואם שכח אינו חוזר) (מ"ב שם, ב), ולאחר תפילת ערבית בבית-הכנסת קודם קריאת מגילת איכה, מברך החזן ברכת "בורא מאורי האש" ומכוון להוציא את הקהל ידי חובתם (שמ"א, ש"ג) (ואדם שלא שמע הברכה, יברך בעצמו ברכת "בורא מאורי האש" אף לאחר התפילה, כיון שהחיוב

הוא הדין שאין לבנות בניה שהיא להרווחה ולנוי (מ"ב י"ב), אבל אם מרחיב את דירתו לצורך משפחתו הברוכת ילדים, מותר (קס"ז). כמו כן יש להימנע מלסייד ולצייר את ביתו בימים אלו (ש"ע שם) (אבל בניית וסידור בית-כנסת, מותרים) (מ"ב שם; קס"ז). ומותר להיכנס לדירה חדשה בימים אלו לצורך מגורים הכרחיים (ויעשה חנוכה בית בלימוד תורה בלבד עם חלוקת מגדנות).

יא. נישואין/אירוסין – אין נושאים נשים ואין עושים סעודת אירוסין (ש"ע תקנ"א, ב) אפילו ללא ריקודים. אבל מותר לעשות "תנאים", ומה שמחלקים מיני מרקחת באותה שעה אינו נקרא סעודה (מ"ב ט"ז). [והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא לערוך נישואין בכל ימי בין המיצרים (דמ"א שם), ומכל מקום רשאים להשתתף בשמחת ספרדים (קנ"ג). ובסעודת אירוסין מחמירים רק מראש חודש (מ"ב י"ט)].

יב. אכילת בשר – אין אוכלים בשר מראש חודש אב ועד התענית (ש"ע תקנ"א, ט כדעה ב'). ומנהג ירושלים להימנע מאכילת בשר רק מיום שאחר ראש חודש אב (קס"ט) [ומנהג האשכנזים שאין אוכלים בשר גם בראש חודש (מ"ב נח)]. האיסור חל גם בבשר עוף, ונוהגים להחמיר אף בתבשיל שנתבשל בו בשר (מ"ב ט"ז; קע"ב). אבל מותר לטעום בערב שבת תבשילים של בשר שמבשלים לכבוד שבת, כדי לבדוק את טעמם (קנ"ה).

ולילדים קטנים מותר לתת לאכול בשר אפילו כשהגיעו לגיל חינוך, ורק אם הגיעו הבת לגיל אחת עשרה והבן לגיל שתיים עשרה, טוב להחמיר שלא יאכלו בשר בימים אלו (קצ"ו וע"י מ"ב ט"ז). וילדות (תוך שלושים יום) וחולה שאין בו סכנה (אפילו אם נתרפא אך נשאר חלש) או מינקת שהדבר מפריע לתזונת התינוק - מותרים לאכול בשר (ע"י מ"ב ט"ז וס"ד; קצ"ג).

וכל זה בימות החול, אבל בשבת אין רשאי להחמיר (מ"ב נ"ט וש"ע תקנ"ב, י), וכן בסעודת מצוה כגון ברית מילה (אפילו אם נדחתה מחמת חולי - אבל לא "ברית יצחק" (ע"י מ"ב תקנ"א, ט"ז; קנ"ד)) או סעודת בר-מצוה בזמנה, רשאים כל הקרואים לסעודה לאכול שם בשר. וכן בסעודת סיום מסכת (דמ"א שם, י; קצ"ד).

יג. שתיית יין – יש שלא נהגו איסור בשתיית יין בתשעת הימים (ע"י קנ"ט), ויש שנוהגים איסור מראש חודש ומתירים רק יין של הבדלה וברכת המזון שהם מצוה (ש"ע תקנ"א, י ומ"ב ט"ז) [והיינו כשרגילים ברוב ימי השנה לברך ברכת המזון על כוס (קנ"ט) - והאשכנזים מחמירים מראש חודש שלא לשתות יין בברמה"ז ביום חול וכן בהבדלה, אלא נותנים לשתות לקטן שהגיע לגיל חינוך. ואם אין חינוך, מותר לגדול לשתות מייך ההבדלה, אבל בברהמ"ז יברך ללא כוס. ובסעודת מצוה מותר (דמ"א שם ומ"ב). ושתיית שֵׁכר מותרת אף בימות החול (דמ"א י"א)].

יד. תפירת בגדים – יש להחמיר שלא לתפור בגדים חדשים מראש חודש (ש"ע תקנ"א, ז), וכן אסור לרקום ולסרוג, אבל מותר לתפור כפתור שנפל מהבגד (ד"ה), או לתפור בגד שנקרע או נפרם (בא"ח דברים, י). ויש להחמיר שלא לקנות בגדים או נעליים חדשים אפילו על מנת ללבושם לאחר חצום (דמ"א שם ומ"ב ט"ז; ד"ה). אבל מותר לצחצח הנעליים (ד"ה).

טז. שבוע שחל בו ט' באב – השנה שחל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון, לא חלים כל הדינים של "שבוע שחל בו תשעה באב" שבשאר השנים (ש"ע תקנ"א, ד כדעת הסתם; רכ"ג), ולכן מותר לספרדים בשבוע זה להסתפר, להתגלח, לכבס, לרחוץ במים חמים וללבוש בגדים חדשים (ונכון להחמיר שלא להסתפר ולהתגלח בערב שבת של ט' באב, כדי שיכנס לתענית שהוא מנוול (ד"ה)). [אבל האשכנזים מחמירים בתספורת החל מ"ז בתמוז (דמ"א שם, ט).] – ונוהגים שלא לכבס החל מראש חודש אב ואף לא ללבוש בגד מכובס (דמ"א שם, ג ד"ה). – וכן מחמירים שלא לרחוץ כל הגוף אפילו בצונן החל מראש חודש אלא רק פניו ידיו ורגליו (אבל בראש חודש עצמו שחל השנה ביום שישי, מותר לרחוץ כל גופו בחמים למי שרוחץ תמיד בערב שבת לכבוד שבת (מ"ב שם, ט"ז). – ובשאר ערבי שבתות, מלבד פניו ידיו ורגליו בצונן, מקילים לכבוד שבת גם לרחוץ הראש, ויש שמקילים לרחוץ הנ"ל בחמים כולל הראש למי שרגליו בכך, מבלי סבון (דמ"א שם, ט"ז ומ"ב שם). וכן מותרים לגזוז צפורנים (מ"ב ט"ז). אבל במקומות החמים, מותר אף להם לרחוץ כל גופם בצונן להעביר הזיעה (ד"ה) (ד"ה). – וכן לענין לבישת בגדים חדשים מחמירים מראש חודש (דמ"א שם, ו וע"י מ"ב ט"ז). ואינם לובשים בגדי שבת אפילו בשבת ומחליפים רק בגדי הזיעה, גופיה גרביים וכדומה (דמ"א תקנ"א, ו ומ"ב ו' ונ"ח), אם לא שהבגדים אינם מיוחדים רק לשבת אלא גם לחול המועד, פורים וחתונות (נ"ט"ג לג, א).

נעשה גדול בט' באב, בודאי שחייב להתענות למחרת, אף שהצום דחוי. והוא הדין בכל זה לקטנה שנעשתה בת-מצוה.

ל. דרך האכילה – חולה, יולדת, מעוברות ומניקות שמותר להם לאכול בצום, אינם צריכים לאכול לשיעורין (רפח), ומותרים לאכול מיד בבוקר כהרגלם (רפג) והוא הדין אם הוצרכו לכך בלילה, אבל יזהרו שלא לאכול לשם תענוג (ש"ע תקנ"ד, ה).

אבל אם אינו חולה אלא שהרופאים יעצוהו שלא יצום פן יבוא לידי חולי, לא יאכל כרגיל אלא לשיעורין. וכן חולה שצריך לבלוע כדורים לרפואתו, ואינו יכול לבלועם ללא מים, ישתה פחות פחות מכשיעור (ע"י באה"ל שם על ס"ו; רעט) (והאוכלים פת, לא יאמרו "נחם" בברכת המזון (רפח). וע"י רמ"א ס"ט תקנ"ד ומ"ב ה).

לא. ברית מילה – ברית מילה שחלה ביום ראשון (אפילו אם היא דחוייה (ש"ע מעיין אומר ג, קנ"ג; ס' ט' באב שחל בשבת ה, ג)), בעלי הברית שהם: אבי הבן, האם, הסנדק והמוהל, מתפללים מנחה גדולה (שעה 1:16), מתרחצים (ש"ע תקנ"ט, טו בסופו), וקודם המילה יעשה המוהל הבדלה (והמנהג שמוציא את הציבור ידי חובתם (אור"ל צ כט, ט). אבל אין להבדיל ולברך ברכת המילה על כוס אחד (שנא)), ולאחר הברית מותרים בעלי הברית לאכול ואינם משלימים התענית (אפילו אינם אוכלים מחמת השמחה (ח"י אדם קלב, כט)). ולובשים בגדי שבת ומותרים גם בניעילת הסנדל ובלמוד תורה כרגיל (ס' ט' באב שחל בשבת ה, כ וכד), לפי שיום-טוב שלהם הוא (ואינם רשאים להתענות (שצו)), אבל לא יעשו סעודה גדולה כפי שהיו עושים בשאר ימים. ושאר הקרואים לברית, מתענים כרגיל, ובמוצאי הצום עושים סעודה גדולה (ש"ע תקנ"ט, ט ומ"ב ושעה"צ שם). ומותר בצום גם לזמר השירים המיוחדים לברית, כנהוג (ס' ט' באב שחל בשבת ה, כז).

לב. רחיצה – הרחיצה אסורה בצום, בין במים חמים או צוננים, ואפילו להושיט אצבעו למים אסור (ש"ע תקנ"ד, ז). ובנטילת ידים של שחרית צריך ליזהר ליטול רק עד סוף קשרי אצבעותיו ולא את כל ידו (ש"ע שם, י) (ומברכים "על נטילת ידים" (ש"ע תרי"ג, ב; שס"א)). ולא יטוּף פיו (ש"ע תקס"ו, ג) (אם לא במקום צער גדול, וירכין ראשו למטה שלא יבואו המים לרגליו (מ"ב שם, י"א)). וכן ינהג בנטילה לאחר שיוצא מבית הכסא (רמ"א תקנ"ד, ט וש"ע תרי"ג, ג), או אם נגע בגופו במקומות המכוסים (מ"ב תרי"ג, ו) או במנעליו (מ"ל"ח יח, ס"ג; בא"ח דברים, כא; וילך, יז), או לפני התפילה (חז"ע, ימים נוראים, ש"א).

לג. רחיצה שאינה לתענוג – אם ידיו התלכלכו, מותר לו לרחוץ להעביר הלכלוך, ולא יטול כל ידיו אלא לפי הצורך להעביר הלכלוך (ש"ע תקנ"ד, ט), כיון שאינה רחיצה של תענוג (מ"ב י"ט), ומותר גם להשתמש בסבון (נ"ג ע, א). ואם היה לכלוך על גבי עינו ודרכו לרוחצן במים, רוחץ ומעבירו ואינו חושש (ש"ע שם, י"א). וכן אשה המבשלת, מותר לה לרחוץ המאכלים, אף שממילא רוחצת את ידיה (מ"ב י"ט).

לד. חולצה/כחן – חולה שאוכל פת ביום הצום, נוטל ידיו כדרכו עד סוף הפרק, כיון שהיא רחיצה של מצוה (רצ"ב) [ונוטל גם מים אחרונים (נ"ג טו, י)], וכן הדין ככהן העולה לנשיאת כפיים (רמ"א תרי"ג, ג ובמ"ב: רצ"ב).

לה. נעילת הסנדל – אסור לנעול נעליים או סנדלים של עור (ש"ע שם, טז), אפילו שנועל הנעליים על גרביים (רצ"ב). אבל נעליים מגומי, בד ושאר מינים מותרות (ש"ע שם), אפילו אם הן נוחות יותר מנעלי עור ורגילים ללבושן במשך השנה [כדוגמת נעלי "קרוקס"], כיון שגזירת חכמים היתה רק על נעלי עור (רצ"ט). – וילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות מותרים בניעילת הסנדל, ומכל מקום טוב לחנכם שינעלו נעליים שאינן מעור (שא) [בפרט בימינו שיש נעליים נוחות].

לו. סיכה – אסור לסוך גופו בשמן לתענוג (ש"ע תקנ"ד, טו) אפילו במקצת (מ"ב כט). וכן למרוח קרם לשם תענוג (אור"ל צ, רסו). אבל מותר להתזיז ספריי על הגוף להעביר הריח (רצ"ב).

לז. ישיבה על הארץ – יושבים על הארץ, הן בבית-הכנסת והן בבית, עד חצות היום (12:45) (ע"י: ש"ע ורמ"א תקנ"ט, ג; מ"ב י: אור"ל צ, ג, רסח; דרכי הלכה-קיצושי"ע, תיג). ומותר להניח תחתיו כר קטן, ומי שקשה לו יכול לשבת על ספסל נמוך (מ"ב י"א). וימעט האדם מכבודו ומהנאותו בכל מה שאפשר (רמ"א ס"ט תקנ"ה). [והנוסעים ברכב, יושבים בו כדרכם].

לברך עדיין רובץ עליו (מ"ב, א). והוא הדין לנשים שצריכות לברך (שמוג). ואשה שאינה מתפללת ערבית, או אדם ששכח לומר בתפילה "אתה חוננתנו", יאמרו לפני הדלקת הנר: "ברוך המבדיל בין קודש לחול" (מ"ב, ב; בא"ח ש"ש ויצא, ג; חז"ע שבת ב, אפ"ט). וסדר ההבדלה במוצאי הצום, יתבאר להלן בסעיף נא.

2 חולים – אדם חולה שצריך לאכול או לשתות במהלך הצום, עושה הבדלה על הכוס מיד במוצאי שבת (ולא קודם אכילתו למחרת) (ש"ע ד"ה ג), ומברך ברכות: "בורא פרי הגפן", "בורא מאורי האש" וברכת "המבדיל בין קודש לחול" (ואין מברך על הבשמים - וכמו כן לא יאמר את פסוקי השמחה שנהוג לומר בהבדלה, אלא יתחיל מיד בברכות), וישתה מלוא לוגמיו מן היין (ואינו צריך להבדיל על שאר משקים, כיון שאינו מכוין בשתיית היין לתענוג אלא לקיום מצות הבדלה (שמוג), וכן אין צריך להחמיר לתת לילד קטן שישתה את היין (שמוג ד"ה והנה)). ואין שום חילוק בזה בין איש לאשה (ש"ע ד"ה היולדת) [נשים אשכנזיות תעשנה שאלת חכם]. ואם מתפלל בבית-הכנסת, יבדיל לפני שהולך להתפלל (כדי להסמיק להבדלה על הכוס את ברכת האש (ע"י: רפ"ט ס' באב שחל בשבת ז, י"ט)).

והמבדיל יכול לכוין להוציא אחרים ידי חובת הבדלה, ולא יצטרכו לעשות הבדלה במוצאי הצום, ואף מומלץ לנהוג כן כדי שלא ידחו ההבדלה לליל שני (כה"ח תקנ"ו, ט; שמוג). – ואין החולים אוכלים סעודה רביעית במוצאי שבת (ש"ע מעיין אומר ג, רפ"ג).

*** ספק צום/שותה מים בלבד** – חולה שמתחיל את הצום, ובהתאם להרגשתו במהלך הצום ידע אם יכול לצום או לא, לא יבדיל במוצאי שבת, אלא אם יצטרך לאכול או לשתות, יבדיל קודם לכן (וכשמבדיל ביום א', לא יברך על הנר, אף אם לא שמע הברכה אמש). – וחולה כליות שזקוק רק לשתות מים ולא לאכול [או חולה ששותה כדור עם קצת מים], שותה המים ללא הבדלה (כיון שמותר לשתות מים קודם הבדלה (ש"ע רצ"ט, א)) (אור"ל צ כט, סוף הערה ז; שבט הלוי ה, ס"ט קכ"ט).

3 קטנים – קטנים שהגיעו לגיל חינוך, אף הם צריכים לעשות הבדלה בזמנה במוצאי שבת קודם אכילתם משום מצות חינוך (בין אם רגילים לאכול במוצאי שבת או רק למחרת, וכדין חולה ה"ל) (ש"ע).

כה. תפילת ערבית – אין אומרים במוצאי שבת את המזמורים שנהוג לאומרם בכל מוצאי שבת קודם תפילת ערבית (רמ"א תקנ"ט, ב; מ"ב רצ"ג, א) ובסיום הקינות אין אומרים "שובה ה' עד מתי", אלא מתחילים ב"ואתה קדושה" (ש"ע שם; שמוג).

יום א' – צום י' באב

חכמינו זכרונם לברכה גזרו שינהגו חמישה עיניים ביום הצום: אכילה ושתיה, רחיצה, נעילת הסנדל, סיכה, תשיש המיטה (ש"ע תקנ"ב ו תקנ"ד, א), ואיסורים נוספים. ודברים אלו אסורים מתחילת התענית (עיין לעיל בסעיף כא) ועד סופה בצאת-הכוכבים (שעה 8:04), ואין להקל בהם (ש"ע תקנ"ב ו תקנ"ג, ב; מ"ב תקנ"ד, א ותקנ"ה, ג; שג). וכל אדם, בין איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, מזהירים בכל האמור לעיל (ד"ט), בין אם הצום חל בזמנו, או נדחה למחרתו כבשנה זו.

כה. אכילה ושתיה – הכל חייבים להתענות ואסור לפרוץ גדר (ש"ע תקנ"ט, א ותקנ"ו, א).

כו. מעוברות ומניקות – השנה, נשים מעוברות ומניקות פטורות מלהתענות כדין שלוש תעניות (ט). ואשה שפסקה מלהניק, ומרגישה שהיא מסוגלת להתענות, תתענה. (ועיין בעוד פרטים שכתבנו לעיל בסעיף ד').

כז. יולדת – יולדת תוך שלושים ללידתה, פטורה מהתענית (ש"ע תקנ"ד, ו) [וגם ליולדת אשכנזיה יש להקל בזה (רפ"ח)], ואפילו אם מרגישה טוב [ואינה מניקה] (מ"ב טו). והוא הדין לאשה שעברה הפלה (והיא תוך ל' יום) (רפ"ח) [ואם חל יום השלושים ואחד ללידתה ביום ראשון, צריכה להתענות (סח)].

כח. חולצה/קטנים – חולה שהוא חלוש וחש בגופו, אף על פי שאין בו סכנה, פטור מלהתענות, לפי שבמקום חולי לא גזרו חכמים (מ"ב שם, י"א; רפ"ג). וכן ילדים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מן התענית, ואין להם לצום, אפילו שנה קודם גיל מצוות (באה"ל י"ט תקנ"ו).

כט. קטן שהגדיל – קטן שנעשה בר-מצוה ביום י' באב, טוב שיתענה (אף שבט' באב שבו נקבעה התענית בשאר שנים, היה עדיין קטן הפטור מהתענית). אבל אם הוא חלש וקשה עליו לצום, רשאי שלא להתענות יום שלם אלא רק תענית שעות כפי שיוכל (סח). ואם

ולמנהג האשכנזים היחיד אומר "נחם" ו"ענו" רק בתפילת מנחה, והשליח ציבור אומר "נחם" במנחה, ו"ענו" בשחרית ומנחה (רמ"א שם ותקנה, ג ומ"ב תקנו, א).

מה. קינות ומגילת איכה – אומרים הקינות וקוראים את מגילת איכה, בליל הצום וביומו (ע"י שר"ע תקנו ב ד ורמ"א ד), אפילו כשהוא ביחיד (מ"ב ה). ובשעת הקינות אסור לדבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יפסיק ליבו מן האבילות (שר"ע שם, ה). ומתפללים בנחת ודרך בני כאבלים (רמ"א שם, א).

זו. ברכת "שעשה לי כל צרכי" – מברכים ברכות השחר, ודעת רוב הפוסקים שיש לברך גם ברכת "שעשה לי כל צרכי" (מ"ב תקנו, לא; שם; חז"ר, ימים נוראים, שם).

מז. טלית ותפילין – המנהג כיום ברוב בתי-הכנסת שמתעטפים בטלית ומניחים תפילין בשחרית כמו בכל יום (שם). ולא ישנה האדם ממנהג הציבור משום "לא תתגודדו" (שם). [ומנהג האשכנזים להניח טלית ותפילין בברכה רק במנחה (שר"ע תקנו, א). והמניחים תפילין של "רבינו תם", יש להם להניחם (מ"ב תקנו, ד; שם)].

מח. תיקון חצות – בליל הצום אומרים תיקון רחל בלבד (שע"ת ר"ס תקנו; בא"ח דברים, כה; רנב), ללא וידוי (שר"ע תקנו, ד). אבל ביום אין אומרים תיקון רחל, כיון שכבר אמרו קינות ומגילת איכה. ועוד, שאחר חצות אנו בטוחים בחסדי ה' להתנחם (בא"ח שם, קכט).

🕯 מוצאי הצום – י"א אב 🕯

מט. ערבית/חכרות חבדלח – במוצאי הצום מתפללים ערבית כרגיל כבכל יום, ואין אומרים בתפילה "אתה חוננתנו" (אף אם שכח לאומרו במוצ"ש) (מ"ב תקנו, א), וראוי להכריז לציבור בבית-הכנסת שלא ישכחו לעשות חבדלח (ע"י שלח).

נ. ברכת חלבנה – המנהג פשוט לברך ברכת הלבנה במוצאי הצום (ת"י וע"י רמ"א תכו, ב ותקנו, ח ומ"ב תכו, יא) [האשכנזים מצריכים שיטעם משהו ויברך עם נעלים (מ"ב שם), אך לא ימנע בשל כך מלברכה בציבור (שע"ת שם, ט)]. וצריך להיזהר לברכה בשמחה (בא"ח דברים, כח).

נא. סדר החבדלח – מבדילים על הכוס ומברכים ברכת "בורא פרי הגפן" וברכת "המבדיל בין קודש לחול" (ללא נר ובשמים (שר"ע תקנו), לפי שכבר בירכנו על הנר (ואף אם לא בירך אמש, לא יברך כעת (מ"ב שם, א), ובאשר לבשמים כבר חלפה הלכה לה הנשמה היתירה במוצ"ש (מ"ב ד). ואין אומרים פסוקי השמחה שנהוג לאומרם בהבדלה, אלא יתחילו מיד בברכות (שלח).

נב. חיתר העניינים – לאחר התענית מותר מיד להסתפר ולכבס (שר"ע תקנו, ד), להתרחץ (תוס') ולשמוע כלי נגינה. והשנה שהצום דחוי, מותר אף לאכול בשר, לשתות יין, ולברך ברכת "שהחיינו" (כי בשאר שנים נמנעים מכן בהיות ובית המקדש היה נשרף עד שקיעת החמה ביום העשירי, ואילו כעת הוא יום י"א באב (תוס'). ואף למנהג האשכנזים יש להתיר בכל זה (מ"ב תקנו, ד ושע"ת ד), אבל אוסרים אכילת בשר ושתיית יין במוצאי התענית מפני אבילות של יום, ומותרים רק ביום י"א אב (רמ"א שם), וכן טוב שלא שימשו אלא במקום מצוה (מ"ב שם, ב). – ויהי רצון שנזכה בקרוב לגאולה שלמה ולבנין בית המקדש. אמן.

👉 לאור הביקוש הרב לעלון, ברצוננו להגדיל את ההפצה. כל המעונין

לתרום לזיכוי הרבים, יפנה לטל': 02-5324067, ותבוא עליו ברכה. ניתן להנציח שמות • נא לשמור על קדושת העלון • ניתן להשיג את העלון באינטרנט באתר המשרד לשרותי דת: www.dat.gov.il, ובאתר מאור לפסגה: www.maorlapisga.org

העלון מקדש לרפא חיה ברכה חפצני בת שמחה, זכריה בן שושנה ניזה, אביגיל רבקה בת שרה, דיקלה חנה בת אורנה. שושנה בת מלכה, מרים חיה בת מסעודה, נח בן חוה, גרציה בת חנה, אברהם בן חנה, שמעון בן גרציה. להנצחת חדסה חפצני, ילידה, חתונה ונכריה, אליהו ומלכה חננאל, אלון בן אביגיל רבקה, מאור שמואל בן דיקלה, יאיר בן דיקלה, נועם נפתלי בן דיקלה. **והעלו נשמת הרוב מרדכי אליהו בן מול, חנוס חפצני, ברוך, חביב, אריה, שמשון, יפתח ונר, וכן אברהם, אפרים, דוד, חיים ואליהו למשפחת חפצני, נפתלי בן שמעה, משה שמואל בן אסתר, גבריאל בן חנה, יוסף בן בתיה, חנה בת יעל. מרים חייטבאשווילי, חביבה בת ניומה, משולם בן צבי, שלום בן סוליקה, ר' שמעון בן אלוה, סעדה בת רחל, דוד בן אסתר, מרסדס בת תמר, מסעוד בן אונישה, ששון בן שרה, אביה יחושע בן רונית, ג'טילה בת טאוס, משה גרובער, ולדימיר אקסלרוד, חיים חי מנחם בן בלנש, יהודה בן שרה, דוד בן דורית, אריה בן טובב, יצחק בן רחנה, חיים בן סעדה.**

לה. לימוד תורה – אסור ללמוד תורה, ואסור לקרות בתנ"ך, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, מפני שהלימוד משמח את ליבו של האדם, שנאמר (תהילים יט, ט): "פְקוּדֵי ה' יִשְׂרָיִם מְשַׁמְּחֵי לֵב" (שר"ע תקנו, א), ואף הנשים אסורות בלימוד (שם). וכל סוגי הלימוד בכלל האיסור [תהילים (ואם אינו בקי בלימוד אחר, יכול לקרוא תהילים כדי שלא יתבטל, והוא הדין שמתר לקוראם דרך בקשה ותפילה (ע"י מ"ב ז; ש"א)), חק לישראל, מעמדות (מ"ב שם), י"ח פרקי משנה (שם), קבלה (ש"י)]. וכל מה שנוהגים לומר בסדר התפילה, מותר לאומרו כרגיל (ע"י שר"ע שם, ד; וע"י ש"א ושע"ג).

אבל מותר ללמוד בדברים הרעים [כגון בספר איוב ובפירושו, ובדברים הרעים שבספר ירמיה (ומדלגים פסוקי הנחמה שבו), מדרש איכה ופירושו (וידלג מה שאינו שייך לחורבן (ש"י)), ומועד קטן פרק אלו מגלחין (שר"ע שם, א-ב), אגדת החורבן במסכת גיטין פרק הניזקין [דף נה.]. ובסנהדרין פרק תלך [דף צו, צז ושבת ק"ט]; וספר יוסיפון (מ"ב ג), הלכות ט' באב ואבילות (נס"ג עה, ה). וילמד פשוטם של דברים ולא דרך לפלול (מ"ב ד), ואם נתחדש לו בהם חידוש, מותר לכותבו (ש"א ושכ"ח)]. וכן ספרי מוסר שמעוררים את האדם לשוב בתשובה ולהיטיב אורחותיו, מותר ללמוד בהם (ואם מסתעפים מענין לענין בביאורי פסוקים המביאים לידי שמחה, יש לדלגם) (שם). ומן הדין מותר לקרוא עיתון ולשמוע רדיו (הכשרים לקריאה ולשמיעה), והמחמיר תבוא עליו ברכה (שם).

לט. עשיית מלאכה – מנהג ישראל שלא לעשות מלאכה ביום הצום (באה"ל תקנו, כב ד"ה במקום; ש"ס) (וע"י גוי מותר (שר"ע שם), וכן בליל הצום (ש"ס)), והעושה מלאכה אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה (שם, כד). ונוהגים להכין את צרכי הסעודה של מוצאי הצום רק לאחר חצות היום (שעה 12:45) (שר"ע תקנו, י), כדי שיהא יושב ושומם באבילות של ירושלים להתעסק ולהתאונן בנהי וקינות ולא בדברים אחרים המשמחים ומסיחים מן האבילות (באה"ל שם). ולכן, גם את כלי הסעודה שנותרו משבת, מותר להדיח רק לאחר חצות אם יש בהם צורך לסעודת מוצאי הצום, אלא אם כן נודף מהם ריח או שיש צורך להשתמש בהם כעת לאכילת הילדים וכדומה, שאז מותר להדיחם אף במוצאי שבת (אורל"צ כס, יד).

מ. שאילת שלום – אין שואלים שלום (שר"ע תקנו, כ), וטוב אף שלא לומר "שבוע/לילה/בוקר טוב" (מ"ב מא; של). וימעט בדיבורו (חיי אדם קלה, י). ואנשים שאינם יודעים ואומרים שלום, משיבים להם שלום בשפה רפה ובכובד ראש (שר"ע שם). אבל לשאול את חבירו איך הוא מרגיש מהתענית, מותר (של) וכן לברכו (נס"ג עו, ט).

מא. עישון/בשמים – מי שרגיל מאוד בעישון סיגריות, ויש לו צער גדול אם אינו מעשן, יש להתיר לו לעשן בצינעא (לב). ואין לברך על מיני בשמים (שר"ע תקנו, ז ויר"ד רסה, ד; שם).

מב. טיול/אחיזת תינוק – לא יטייל בשוק בצום (שר"ע תקנו, כא) ולא יקח תינוק בחיקו, כדי שלא יבוא לידי שחוק, אבל מותר לקחת תינוק על מנת להרגיעו (חזו"ע, שלג ע"פ שר"ע יר"ד שצא, א), ואף לשיר לו (נס"ג עט, ט).

מג. שינה – יש לאדם להצטער בענין משכבו בלילה, שאם רגיל לשכב על שני כרים, ישכב על כר אחד (רמ"א תקנו, ב). ויש שנהגו לישון על הארץ ולהניח אבן תחת מראשותיהם (שר"ע ורמ"א שם). מיהו, אדם חלוש או זקן ומעוברות ומניקות אינם בכלל זה (עיי'ו: רמ"א שם ומ"ב ז; שם), וכן אם אינו מצליח להירדם מחמת כך (אורל"צ ג, רסח).

🕯 מנהגי הצום 🕯

מה. "נחם"/"ענו" בתפילה – חז"ל תיקנו לומר מעין המאורע בצום, ולכן בכל שלושת התפילות צריך לומר "נחם" בברכת "תשכון בתוך ירושלים" (שר"ע תקנו ומ"ב א) (והשליח ציבור אומר "נחם" בחזרת התפילה בשחרית ובמנחה (שם)), וחזותמים "מנחם ציון בבנין ירושלים" (שם). [ואם שכח לאומרו בבונה ירושלים, יאמרנו ב"רצה" במקום שאומרים "יעלה ויבוא" בראש חודש, ואינו חותם ברוך וכו'. ואם לא נזכר, יאמרנו בסיום התפילה ב"אלוקי נצור" (מ"ב ב; שעה)]. כמו כן בכל התפילות אומרים "ענו" בשומע תפילה (שר"ע שם). ואם לא אמר "נחם" ו"ענו", אינו חוזר ומתפלל (והשליח ציבור אומר "ענו" ברכה בפני עצמה בין "גואל לירופא") (שם ותקנה, ב). [ומי שאינו מתענה, אומר "נחם" כיון שהוא מעין המאורע (אורל"צ ג, רסב), אבל לא "ענו" כיון שאינו צם (ע"י שר"ע שם, ג).